

ANNA JABŁOŃSKA<sup>1</sup>  
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach  
ORCID ID: 0000-0002-0111-7011

## WYCHOWANIE DO KULTURY: PRZESZŁOŚĆ I TERAŹNIEJSZOŚĆ, PYTANIA I PROPOZYCJE<sup>2</sup>

UPBRINGING BY CULTURE: THE PAST AND THE PRESENT,  
QUESTIONS AND PROPOSALS

### Abstract

The article raises a multi-faceted issue which is based on the concepts of 'culture' and 'upbringing'. These have been very important theoretical and practical issues in the history of civilisation since antiquity. Upbringing by culture determines the shaping of man and society. After 1989, huge changes took place in Poland and around the world. In this context, we should answer the questions of what man should be like and what future he will create. We should also ask about the threats, opportunities, tasks and goals of upbringing by culture and what institutions and ways lead to it.

**Keywords:** upbringing, culture, shaping of man and society, principles, methods and goals of upbringing by culture

### Abstrakt

Artykuł porusza wieloaspektowe zagadnienie. Jego fundament stanowią pojęcia „kultura”, „wychowanie”. Oba od starożytności stanowiły bardzo ważne zagadnienie teoretyczne i praktyczne w historii naszej cywilizacji. Wychowanie do kultury decyduje o ukształtowaniu człowieka i społeczeństwa. Po 1989 r. zaszły w Polsce i na świecie ogromne zmiany. W ich kontekście należy odpowiedzieć na pytanie: jaki ma być człowiek i jaką będzie tworzył przyszłość? A więc: jakie istnieją zagrożenia, możliwości, zadania i cele, jakie instytucje i drogi prowadzą do wychowania do kultury i przez kulturę?

**Słowa kluczowe:** wychowanie, kultura, ukształtowanie człowieka i społeczeństwa, zasady, drogi i cele wychowania do kultury

---

<sup>1</sup> Dr hab. Anna Jabłońska, prof. UJK. Obszary badawcze: historia średniowieczna i staropolska, historia Kościoła, historia kultury, historia społeczna. E-mail: [annajablonska@ujk.edu.pl](mailto:annajablonska@ujk.edu.pl).

<sup>2</sup> Artykuł powstał wraz z referatem z panelu „Wychowanie do kultury” Kongresu Środowisk Kultury (22-23.10.2014) w Podzamczu Chęcińskim.

## WPROWADZENIE

Przestrzenie zwane kulturą i wychowaniem oraz ich połączenie – wychowanie do kultury stanowią niezwykle istotny problem jako integralna część życia społecznego oraz ze względu na kształtowanie przyszłości. Wiele ważnych aspektów zagadnienia wychowania do kultury poruszanych w dalszej części artykułu wynika z definicji obu składowych tego pojęcia. Dotyczy to zarówno przeszłości i tradycji, jak również dynamicznie zmieniającego się obrazu współczesności. Dlatego tak ważne staje się precyzyjne określenie podstaw zagadnienia, tworzonego przez pojęcia: kultura i wychowanie.

Termin „kultura” jest używany w różnym znaczeniu, także w języku potocznym, gdzie ma „silne zabarwienie wartościujące” (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3, 1995, 618)<sup>3</sup>. „Bycie kulturalnym” to tzw. kindersztuba, niegdyś powszechna. To, czy ktoś jest postrzegany jako człowiek kulturalny i czy jego zachowanie odpowiada przyjętym standardom, zależy od grupy społecznej, kręgu cywilizacyjnego, czasu i ewoluuje (Górnicki 1950; Barbasiewicz 2013). Świat to różnorodność, a jego istnienie to ciąg zmian. Niepokoi natomiast fakt, że we współczesnej Polsce odchodzi się nie tylko od uznawanych do niedawna norm zachowania, ale także od kultury w ogóle. Jest to zjawisko bardzo niebezpieczne, ponieważ pojęcie „kultura” ma zdecydowanie szerszy zasięg niż jedynie to z języka codziennego.

Słowo „kultura” wywodzi się z łaciny. *Colo, colui, cultum* oznacza głównie uprawę roli, ale także pielęgnowanie, opracowywanie, kierowanie, okazywanie szacunku, staranne urządzanie (Sondel 1997, 170). Cyceon pisał o „uprawie duszy”, ponieważ zaczęto używać tego pojęcia również metaforycznie. Przeciwwstawiano kulturę i naturę (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4, 1996, 405). Płody kultury podlegają pielęgnacji człowieka i są pozbawione możliwości swobodnego rozwoju, natomiast natura powstaje i rozwija się samodzielnie. Kultura oznacza więc poprawę stanu wyjściowego dzięki staraniom człowieka. Od XVIII w. coraz popularniej używa się terminu „kultura” na oznaczenie moralnego i umysłowego doskonalenia się człowieka, a od XIX na całokształt moralnego i duchowego dorobku społeczeństwa. Wiek XX przyniósł jej rozumienie także „jako zespołu wzorców rozwiązywania problemów charakterystycznego dla danego społeczeństwa, wzorów postępowania” (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3, 1995, 618; Chymkowski, Dudzik i Wójtowski 2003, 10-11).

Powstaje także zestawienie: kultura – cywilizacja. Pojęcia te stosowane są wymiennie lub jako antyteza. Słowo „cywilizacja” jest pochodną łacińskiego *civilis, civitas, civis* – pojęć związanych z miastem, obywatelem, umiejętnością rządzenia, prawem (Sondel 1997, 156) i bywa też używane wartościująco, dla zaawansowanego stadium. Cywilizację zaczęto bowiem rozumieć jako „poziom rozwoju osiągnięty przez społeczeństwo ze szczególnym uwzględnieniem sfery materialnej, głównie

<sup>3</sup> Wykorzystuję encyklopedię, ponieważ to wiedza zsyntetyzowana, podstawowa, przykład i efekt tego, o czym traktuje artykuł.

techniki i wiedzy ścisłej” (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 1, 1995, 817) – im wyższy stopień opanowania i wykorzystywania przyrody przez człowieka, tym bardziej rozwinięta cywilizacja. Obecnie termin ten oznacza „typ kultury zaawansowanej społecznie (m.in. hierarchiczna organizacja, system prawa, instytucja państwa, urbanizacja), materialnie (technika i wiedza praktyczna), ideologicznie (rozwinięta sztuka, literatura, systemy religijne z teologia i refleksją filozoficzną) (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 1, 1995, 817; Pomykało 2004, 30-35).

Cywilizacja to również nazwa „wielkiego kręgu kulturowego o wspólnych ośrodkach, podobnych wierzeniach, instytucjach i wielowiekowej trwałości” (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 1, 1995, 817; Chymkowski, Dudzik i Wójtowski 2003, 19-21). Polska należy do cywilizacji europejskiej (zachodniej, chrześcijańskiej, łacińskiej, śródziemnomorskiej) i jest to trwały skutek decyzji Mieszka I o chrzcie, wytyczającej wielowiekową drogę rozwoju<sup>4</sup>.

Tak więc już sama definicja „kultury” jest wieloznaczna. Pojawiają się kolejne interpretacje: że kultura nie ma charakteru wartościującego (postawa dominująca we współczesnej nauce) lub że bycie kulturalnym oznacza prezentowanie określonego poziomu; że kulturę tworzy całokształt duchowego i materialnego dorobku (zgodne z obecnym pojęciem cywilizacji) lub że tylko pewien jego fragment, duchowy (np. literatura), bez nauki i techniki jako części świata materialnego, nauk ścisłych itd. (Czarnowski 1995, 28-35; Łomny 1998, 116-118; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3, 1995, 618).

Kultura może być abstrakcją lub realnością, ale też jednym i drugim, powiązanymi w jednolity system, z wzorcami i instytucjami, zaspakajającymi różnorodne potrzeby danego społeczeństwa (Malinowski 1995, 36-49). Nie budzi jednak wątpliwości, iż „Kultura jest dobrem zbiorowym i zbiorowym dorobkiem, owocem twórczego i przetwórczego wysiłku niezliczonych pokoleń. (...) O kulturze mówić możemy dopiero wówczas, gdy odkrycie czy wynalazek zostaje zachowany, (...) gdy staje się dorobkiem trwałym zbiorowości ludzkiej, nie przyzwyczajeniem poszczególnej jednostki czy jej mniemaniem osobistym” (Czarnowski 1995, 28). Zmiany wprowadzane przez jednostkę wynikają z indywidualnych cech psychofizycznych, lecz zawsze warunkuje je kultura, w której żyje twórca. Muszą być także przyjęte i powielane. Tak więc kultura to „całokształt zobiektywizowanych elementów dorobku społecznego, wspólnych szeregowi grup i z racji swej obiektywności ustalonych i zdolnych rozszerzać się przestrzennie” (Czarnowski 1995, 35).

Kultura to jednak nie tylko przeżycia estetyczne, ale znacznie więcej – punkt odniesienia, ustalone wzorce i antywzorce, idee, etyka, normy, instytucje, rozwiązania systemowe. To także nośnik tych wartości, które powinny wyznaczać sposoby postępowania, w tym także rozwiązywania konfliktów. Kultura jest czynnikiem kształtującym jednostki i całe zbiorowości. Sprawia on, że istnieją

---

<sup>4</sup> O tożsamości starożytnego Greka decydował wybór kultury (języka, obowiązującego kanonu filozofii, literatury, muzyki i dramatu, religii, obyczaju), a nie pochodzenie etniczne.

społeczności o określonej formie i treści, o wspólnej przeszłości, teraźniejszości i celach na przyszłość.

Drugim fundamentem zagadnienia jest „wychowanie”. „W szerokim znaczeniu – [są to] wszelkie zjawiska związane z oddziaływaniem środowiska społecznego i przyrodniczego na człowieka, kształtujące jego osobowość; w znaczeniu węższym (...) oznacza oddziaływania organizowane celowo, mające prowadzić do pożądaných zmian w funkcjonowaniu jednostek i grup (...). Stopniowe wyodrębnienie wychowania jako świadomie kontrolowanej części procesów socjalizacyjnych następowało wraz ze wzrostem złożoności życia zbiorowego, doprowadzając do ukształtowania specyficznych, służących mu instytucji (szkoła) i zawodów” (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 6, 1996, 915). Z wychowaniem związane jest również kształcenie, czyli „ogół czynności i procesów umożliwiających ludziom poznanie przyrody, społeczeństwa i kultury, a zarazem uczestnictwo w ich przekształcaniu, jak również możliwie wszechstronny rozwój własnej sprawności fizycznej i umysłowej, zainteresowań i zdolności. Proces kształcenia opiera się na nauczaniu i uczeniu się” (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3, 1995, 603).

## 1. WYCHOWANIE DO KULTURY

Wychowanie wspomagane przez kształcenie odgrywa niezwykle ważną rolę w życiu każdego społeczeństwa. To od nich w dużej mierze zależy przetrwanie, perspektywy, zachowanie cech charakteryzujących grupę. Wychowanie kształtuje bowiem jednostki, które następnie decydują o losach i obliczu grupy. To kluczowe w pojęciu społeczeństwa jednostek, w którym jednostka funkcjonuje w sieci współzależności (Elias 2008).

Zjawisko wychowania istnieje od zawsze. Nieodmiennie najistotniejszy jest jego cel, czyli pytanie: jakiego człowieka należy i chcemy wychować? Każde wychowanie jest tak naprawdę wychowaniem do kultury pojmowanej całościowo jako całość dorobku społecznego obejmującego oprócz sztuki także, czy przede wszystkim, system intelektualny, ideologiczny, moralny itd. Pojawia się więc kolejne ważne pytanie: do jakiej kultury wychowywać? Jakie są potrzeby, możliwości i poziom społeczeństwa oraz obowiązującego systemu władzy?

## 2. WYCHOWANIE DO KULTURY NA PRZESTRZENI WIEKÓW

Podwaliny naszego kręgu cywilizacyjnego w dużej mierze stworzyli starożytni Grecy. Zjawisko wychowania usystematyzowali i poszerzyli, tak że stało się przedmiotem praktycznych działań wraz z myślą i ideą, na czele z teoriami filozofów oraz nierozzerwalnie połączyli z kulturą rozumianą globalnie. Powstał także ideał „kalokagatii” – „człowiek ma być piękny i dobry”. Powinien on dążyć do doskonałości, rozwijania ciała i fizycznego piękna, w harmonii z którym szło

ćwiczenie umysłu i charakteru. Ostatecznym celem greckiej *paidei* było bowiem osiągnięcie *areté*. Na ową cnotę, także w pojęciu staropolskim, składały się zalety umysłu i charakteru, m.in. prawość, powaga, czyli cechy przyzwoitego człowieka.

Dla starożytnych Greków *areté* oznaczała człowieka pięknego fizycznie, wysportowanego, odważnego, jednocześnie wytwornego, znawcę literatury, teatru, muzyki, zainteresowanego kwestiami publicznymi. W okresie hellenistycznym twardego wojownika i szlachetnego obywatela zastąpił przede wszystkim wyrafinowany esteta, znawca sztuki i filozofii, doceniający komfort i piękno. Rzymianie, którzy jako pierwsi wyraźnie rozdzielili wychowanie należące przede wszystkim do zadań domu oraz kształcenie, czyli zdobywanie wiedzy jako główną cechę szkoły, w swoim pojęciu *virtus*<sup>5</sup> przywoływali cechy obywatela, odważnego żołnierza, rolnika ciężko pracującego na ziemi, odpowiedzialnego *pater familias*, człowieka co prawda surowego, ale prawego, silnego, zdyscyplinowanego, umiejącego mądrze i sprawiedliwie sprawować władzę (Winniczuk 1983).

Te przykłady pokazują, że zestaw cech, do osiągnięcia którego dążono jako do ostatecznego celu, zmieniał się w zależności od wielu czynników, ale zawsze był wyrazem i skutkiem kultury danej społeczności, jej integralnym elementem. W naszym kręgu kulturowym nieodmiennie podkreślano, że co prawda w procesie wychowania ważne jest kształcenie i samokształcenie jednostki, ale najważniejsze pozostaje takie ukształtowanie człowieka, aby umiał on żyć przede wszystkim dla innych i aby gotów był służyć wyższemu celom, ideałom.

Dla greckich filozofów było to jedno z najważniejszych zagadnień. Według Sokratesa cnoty można się nauczyć, ponieważ droga do niej prowadzi przez wiedzę. Celem nauczania było dobro, a podstawą moralności wychowanie intelektualne, ponieważ tylko człowiek rozumny będzie potrafił dokonywać wyboru między dobrem i złem (Litak 2004, 28-29; *Teksty źródłowe do dziejów wychowania* 1993, 18-19).

Platon, twórca idei państwa doskonałego, skomponował pasujący do niego szczegółowy i restrykcyjny system kształcenia i wychowania, traktujący dziecko jako własność państwa. Filozof, wyrażający przekonanie o ścisłym połączeniu wychowania z polityką i ustrojem społeczeństwa, twierdził, że co prawda człowiek rodzi się z określonymi skłonnościami i cechami charakteru, ale odpowiednie postępowanie może je rozwinąć lub zdusić. Bowiem „dobre jest to wychowanie, które ciału i duszy daje największą piękność, najwyższą doskonałość, do jakiej tylko są zdolne” (Kot 1996, 52-58; Litak 2004, 29-31).

Arystoteles uważał, że jednostka musi być obywatelem i działać w interesie ogółu. Bardzo ważną rolę pełni rodzina, ale konieczne jest publiczne, państwowe i przymusowe szkolnictwo. Według tego filozofa niezwykle istotne w tym procesie było ukształtowanie odpowiedniego charakteru, na który składa się natura, rozum oraz bardzo ważne przyzwyczajenie. Człowiek dzięki nim może się bowiem nauczyć kierować swoimi wrodzonymi popędami, ale nawet bardzo dobre wyrobione

---

<sup>5</sup> *Virtus* – męstwo, zaleta, cnotliwość, moralność, skuteczność, moc, zasługa, sprawność intelektualna, talent, wpływ, kompetencje, doskonałość (*Słownik łacińsko-polski* 1990, 540; Sondel 1997, 996).

nawyki nie będą właściwie funkcjonować bez pomocy rozumu (Kot 1996, 58-66; *Teksty źródłowe dziejów wychowania* 1993, 30-37). Rzymianin Seneka twierdził z kolei, iż wychowanie oraz praca nad sobą jest drogą do prawdy, szczęścia, dobra, spokoju wewnętrznego (Seneka 1961; Seneka 1987; Możdżeń 2006, 92-94).

Wprowadzenie chrześcijaństwa i czasy nowożytny przyniosły istotne zmiany w kształceniu i wychowaniu. Dotyczyły one idei, zakresu wiedzy, podstaw, a także instrumentów i instytucji. Nadchodziły kolejne epoki, nurty intelektualne, artystyczne i moralne, odkrycia i wynalazki, nowe systemy władzy i typy społeczeństwa. Znalazło to odzwierciedlenie w podejściu do wychowania. Od czasów starożytnych, na różnych etapach i w różnych kręgach naszej cywilizacji w wychowaniu zawsze jednak brano pod uwagę trzy elementy: umysł, ciało i ducha, przy czym kładziono nacisk na jeden z nich, dwa lub trzy. Motywem przewodnim bywała przyroda i jej prawa, Bóg, człowiek. Ostatecznym celem pozostawał jednak zawsze tzw. duch, czyli moralność. Nawet piękny i wykształcony człowiek bez odpowiedniego ducha i charakteru nie był w pełni wartościowy.

Przedstawiciele odrodzenia i humanizmu, powracając do antycznych ideałów, zwrócili jednocześnie uwagę na wychowanie „wykształconego chrześcijanina” – przykładem poglądy Erazma z Rotterdamu (Erazm z Rotterdamu 2001; Litak 2004, 91-92). Największy pedagog XVII w., Jan Amos Komeński, twierdził, że celem jest wychowanie religijne, a poznanie powinno się odbywać w następującym porządku: Bóg, świat, człowiek (Komeński 1956; Komeński 1964; Bieńkowski 2000; Litak 2004, 165-171). Bóg i wartości chrześcijańskie stanowiły ostateczny cel zarówno dla katolików, jak i protestantów.

Wiek realizmu i oświecenia wskazywał wartość rozumu i doświadczenia, praw fizycznych przyrody i matematyki, głosząc, że wiedza to potęga i dzięki niej może się dokonać postęp ludzkości, ale też wciąż podkreślając wartość moralności i honoru. John Locke stworzył tezę, że dziecko rodzi się niczym czysta, niezapisana tablica – „tabula rasa”, na której dzięki wychowaniu można zapisać wszystko. On też stworzył model gentlemana oraz niezależnie od Jeana Jacquesa Rousseau „odkrył” dzieciństwo (Locke 2002; Rousseau 1955; Ariés 1995).

Wiek XIX wychował idealistów, marzycieli, rewolucjonistów i powstańców, wierzących w wielkie uczucia, wolność i poświęcenie, ale również – czcicieli ciężkiej pracy, zasad społecznikowskich, scjentyzmu. Z kolei w XX i XXI w. priorytetami stały się wolność, prawa jednostki oraz równouprawnienie różnych grup społecznych, dotąd marginalizowanych lub wykluczonych<sup>6</sup>. Uznano prawa różnych grup etnicznych, wyznaniowych, kulturowych itp. W następstwie narodziła się multikulturowość, interdyscyplinarność, czyli współlistnienie różnych grup i jednostek, które jednak w ostatnim czasie rodzi nowe problemy.

Zawsze jednak wskazywano wyższy cel, dla którego wychowuje się człowieka. Miał być obywatelem, znawcą kultury, patriotą, mówcą, służyć Bogu, rodzinie, społeczeństwu, pracować, mieć wiedzę. Człowiek powinien umieć żyć moralnie

<sup>6</sup> Wiek XX to m.in. „wiek dziecka”.

i rozumnie, dbać o piękno i dążyć do dobra, a gdy zajdzie taka potrzeba – poświęcić się dla wyższego celu.

Idea humanizmu, występująca także w czasach współczesnych, oznacza nie tylko skupienie uwagi na człowieku, ale również wskazuje na potrzebę dostrzegania drugiego człowieka. Klasyczne wychowanie humanistyczne wciąż jeszcze zakłada, że należy dać młodym ludziom instrumenty do kształcenia własnej osobowości i intelektu, służące jednocześnie do kreowania szeroko pojętej kultury, w tym życia społecznego i obywatelskiego. Do starożytnego ideału powrócono pod postacią *paidei* humanistycznej, stawiającej za cel doskonałe człowieczeństwo, które charakteryzuje się kulturą, ogłądą, mądrością, wiedzą, wszechstronnością, godnością osobistą, poszanowaniem godności innych, życzliwością, nieskazitelnością obyczajów, przestrzeganiem zasad moralnych i wartości, wychowaniem przez nauczanie, dochodzeniem do cnoty przez wiedzę, docenianiem piękna i miłości, gotowością do poświęcenia (Budzyński 2003, 11-12, 26-42). „Kultura traktowana jako *paideia* oznacza kształtowanie człowieczeństwa w człowieku poprzez kontakt z dobrami kultury” (Gajda 1998, 134, 136-174).

### 3. WYCHOWANIE DO KULTURY WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE: PROBLEMY I PROPOZYCJE

Wychowanie do kultury obejmującej tak wiele ważnych dziedzin i zadań, jest niezwykle istotną kwestią w świecie współczesnym, zwłaszcza w Polsce (np. *Edukacja kulturowa dzieci i młodzieży* 2004, 19-62; *Edukacja poprzez kulturę* 2011; Herbst 2012; *Edukacja Jutra* 2011; *Kultura – inspiracją* 1998; *Kultura jako fundament* 2005; *Kultura. Wartości* 2003; *Kultura współczesna* 2006; *Przetrwanie i rozwój* 2005; Żegnałek 2013). Po 1989 r. zaszło wiele globalnych zmian: politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych. Dotyczą one także rodziny, systemu edukacji oraz mediów i technologii.

W kulturze polskiej „Rodziny stanowią podstawowy element struktury społecznej, a dysfunkcja życia rodzinnego burzy porządek społeczny” (Ferenz 2015, 18). Tymczasem według badań rodzina bardzo się zmieniła (*Obraz rodziny* 2016). Pytanie: na ile jest to zmiana, a na ile kryzys? Niewątpliwie jednak zaszło wiele niepokojących zjawisk, jak np. erozja więzi (Brzozowski 2016; Cudak 2015).

Rodzina po 1989 r. borykała się z wieloma problemami, zwłaszcza finansowymi. Skupianie się na sztuce przetrwania nie sprzyja propagowaniu ideałów i inwestowaniu w kulturę. Często też brak czasu jest rekompensowany przez coraz nowsze generacje tzw. gadżetów.

Inny ważny problem to trwała emigracja części społeczeństwa, głównie tej aktywnej, często wykształconej, zwana już w literaturze „marnotrawstwem mózgów” (Wensierski 2011, 175-232). Światopogląd, kultura i poczucie przynależności liczonych już w milionach młodych ludzi i ich dzieci na pewno będą ulegać zmianom w zależności od kraju, w którym aktualnie żyją (Winiecka 2016).

Czas spędzany wspólnie przez dzieci i rodziców jest bardzo ważny: może to być np. opowiadanie legend, przywoływanie wspomnień, czytanie, spacer, śpiewanie kolęd, gry edukacyjne oraz przede wszystkim przykład osobisty, postawa i wiedza otoczenia. Bardzo ważną rolę dla przekazu kulturowego i budowania przynależności wciąż może odgrywać kontakt wnuków z dziadkami (Ferenz 2015, 21-22).

System edukacji szkolnej, po 1989 r. wielokrotnie i niekonsekwentnie zmieniany (np. Gierszewski 2017, 131-144), zamiast samodzielnego myślenia wymaga zakreślenia podpunktu w teście. Jest to wynik dostosowania się do wymagań formy egzaminów zewnętrznych (Centralna Komisja Egzaminacyjna 2019) Zmiany programowe wywołały także braki z wielu przedmiotów, a jednocześnie encyklopedyzm. Zdarza się również, że uczniowie nie są zobligowani do posiadania podręczników, bardzo rzadko pracują z mapą<sup>7</sup>. Fatalne skutki reform oraz degradacja, także finansowa, zawodu nauczyciela, spowodowały zapaść w edukacji<sup>8</sup>.

Kryzys przeżywa znajomość języka i kultury słowa ojczystego, w tym czytelnictwo. Słowem buduje się i opisuje świat, a tymczasem Polacy mówią: spoko, zajebicie, lukać, nara itd. (Ożóg 2001). Słowo wpływa również np. na umiejętność myślenia. Sofiści twierdzili, że prawda jest względna i że to słowem można udowodnić wszystko. Chrześcijański *logos* to wielka idea. Aż do XX w. wychowywano pokolenia na literaturze klasycznej, ponieważ w każdym kręgu kulturowym istnieje kanon dzieł, które należy znać. Dobra książka zmusza do myślenia, poszerza horyzonty, buduje światopogląd, pobudza wyobraźnię, zwiększa zasób słów. Na słowo należy więc zwrócić wielką uwagę.

Do wiedzy o przeszłości nie przywiązuje się wagi. W szkole część podręczników (kurs „historia i społeczeństwo”) stanowi zestaw urywkowych, hasłowych twierdzeń, niezrozumiałych dla ucznia, który nie przeszedł wcześniej całościowego cyklu.

Tymczasem przeszłość kształtuje terażniejszość. Może to być historia naukowa w skali mikro, lokalna i regionalna, ojczysta, europejska i światowa. Ważny jest kształt historii, jej nośniki i tradycje (Kula 2002; 2003; 2004), a także stosunek do pamięci o nas samych, do dziedzictwa kulturowego oraz do poczucia tożsamości tworzonych przez przeszłość. Popularną wiedzę na temat grupy i jej dziejów przechowuje tzw. „pamięć zbiorowa” (Szacka 2006), tworzona również przez kulturę.

Następuje odwrót od humanistyki, a najważniejszym źródłem wiedzy stały się media (*Słownik wiedzy o mediach* 2009), które proponują przede wszystkim informację i rozrywkę dla masowego odbiorcy. Celem stał się pieniądź, a posiadanie – warunkiem szczęścia. Akcje filmów i gier dla masowego odbiorcy opierają się na sensacji, przemocy, śmierci i perypetiach miłosnych. Miejsce prawdziwej publicystyki coraz częściej zajmują tabloidy, a miejsce autorytetów wykreowani celebryci. Brakuje logicznej i samodzielnej analizy. Zamiast obywatela,

<sup>7</sup> Obserwacja z praktyk w szkole.

<sup>8</sup> Studenci z wykształceniem średnim w 2018 r. nie potrafili zanalizować zdania wielokrotnie złożonego, płynnie przeczytać go na głos, nie znali granic Polski itd. – obserwacje z zajęć.



myśliciela, estety itp. pojawił się konsument i target, kształtowani za pomocą haseł propagandowych oraz reklamy. Następuje unifikacja oznaczająca „równanie w dół” i trywializację (np. *Kulturowe instrumentarium panowania* 2001, 371-394; *Problemy społeczne wynikające z powszechności mediów* 2014).

Dominuje globalizacja i konsumpcjonizm oraz nowe wartości, takie jak zysk i sukces. Dla młodego pokolenia typowa jest również urywkowość, skrótowość, natychmiastowy dostęp do zalewu informacji bez umiejętności skupienia się, analizy, syntezy.

Internet spowodował, że świat stał się „globalną wioską”. Cywilizacja cyfrowa oprócz ogromnych możliwości oznacza jednak również ogromne zagrożenia, np. zastąpienie człowieka i więzi międzyludzkich przez technologię i media, uzależnienia, cyberpornografię itd. (Bednarek 2015; Ziębakowska-Cecot 2016).

Coraz większą rolę odgrywa cywilizacja obrazkowa, rozpowszechniana przez media, sposób komunikowania się oraz przekazywania informacji i dlatego warto zwrócić uwagę na tę formę. Przez wiele wieków za niezastąpioną w procesie kształtowania jednostki uważana była muzyka – obecnie wycofywana ze szkół i marginalizowana. Warto byłoby wrócić do stałej obecności muzyki, np. poprzez odpowiednie programy nauczania<sup>9</sup>.

W efekcie globalnych zmian pojawia się chaos, który dotyczy całej sfery kultury, także światopoglądu, zasad, tożsamości, wartości itd. Występuje również niechęć i brak umiejętności do czynności wymagających wysiłku, np. samodzielnego myślenia. Powszechny jest także brak kultury na co dzień, widoczny np. w przestrzeni publicznej.

Obecny czas oznacza więc nowe możliwości, lecz także ograniczenia i zubożenie. Wychowanie do kultury jest tak ważne, ponieważ stanowi ona fundament społeczeństwa, jednocześnie środek i cel jego działań. Bardzo istotne jest również, aby wyposażać ludzi w instrumenty umożliwiające korzystanie z niej i tworzenie jej. Odpowiednie wychowanie do odpowiedniej kultury obejmuje: wiedzę, samodzielność myślenia, postawę wobec siebie i innych, świata, umiejętność funkcjonowania w grupie i rozwiązywania konfliktów, odpowiedni stosunek do agresji i przemocy; postępowanie według odpowiednich wzorców, funkcjonowanie idei i prawdziwych autorytetów; odpowiedzialność i obywatelskość; atmosferę do współpracy; umiejętność dostrzegania potrzeb innych, szacunek okazywany im i sobie, wrażliwość, tolerancję, otwartość na odmienność i różnorodność, uczciwość; docenianie piękna oraz dążenie do niego. Ważna jest przy tym umiejętność posługiwania się ustalonymi w danym społeczeństwie kodami: symbolami, metaforami, mitami czy nawet stereotypami (*Potęga mitu* 1994; Eliade 1998).

Wychowanie do kultury skutkuje również skłonnością do dialogu, kulturą dyskusji, kulturą osobistą, kulturą na drodze itd. Dzieje się tak dlatego, iż kultura jest nośnikiem wartości cywilizacji.

---

<sup>9</sup> Wniosek konferencji „Konteksty kultury i edukacji muzycznej. Tradycja – współczesność”, Kielce-Chęciny 14-15.11.2018.

Społeczeństwa zachodnie funkcjonują w kręgu kulturowym, w którym do największych wartości należy wolność. Jednym z podstawowych celów wychowania do kultury musi być więc także kształtowanie umiejętności dokonywania mądrego wyboru w rzeczach wielkich i zupełnie zwyczajnych.

Tymczasem, oprócz braku indywidualnych chęci, a niekiedy też i możliwości, brakuje spójnego, wielopłaszczyznowego, długofalowego działania instytucji, brakuje planu, który byłby konsekwentnie realizowany przez wiele różnych instytucji i poszczególnych ludzi. Może warto więc podejmować działania w skali znacznie mniejszej: regionu, województwa, miasta, gminy, wsi, dzielnicy.

Oprócz oczywistych dróg i instytucji może to być funkcjonowanie w określonym środowisku lokalnym – grupa rówieśnicza, skauting, kluby sportowe, świetlica, koło gospodyń wiejskich, zespół ludowy, chór, grupa rekonstrukcyjna, warsztaty, nowoczesna biblioteka i muzea, kina, sale koncertowe, wystawy (*Szkoła i rodzina w środowisku lokalnym – teoria i praktyka* 2016; Gierszewski 2017). Ciekawą propozycją są również nowe formy sztuki, jak *street art* oraz bazy internetowe z publikacjami i sztuką rzadko dostępną w oryginale. Przykładem połączenia komercji i kultury jest Stary Browar w Poznaniu i jego zasada, że 50% owego przedsięwzięcia stanowi sztuka. Służąca jej Art Stations Foundation by Grażyna Kulczyk łącząca interdyscyplinarnie różne dziedziny to integralna część Starego Browaru.

Zmiany to nie zawsze kryzys. Korzystanie z klasycznych wzorców nie oznacza negacji najnowszej techniki i ewolucji społeczeństwa – rozumnie wykorzystywane dają wspaniałe możliwości. Konieczne jest natomiast uznanie wartości kultury, a nie jej zaprzeczanie, lekceważenie, zapominanie, upokarzanie. Kultura nie powinna być luksusem. Należy o nią dbać na wszelkie dostępne sposoby i według własnych możliwości wykazywać się kreatywnością na różnych polach. Należy propagować wartości intelektualne, moralne, artystyczne. Nie musi to być tzw. kultura wysoka, konieczne jest natomiast, aby funkcjonowała stale i stała się normą. Należy również zadbać o odpowiednie zagospodarowanie czasu wolnego.

Do konstruktywnego działania konieczne jest podejście systemowe, instytucje i środki finansowe. Ale wiele rzeczy można i należy próbować robić we własnym zakresie, w skali jednostki. Konieczne byłoby wyrobienie nawyku kultury, niezależnie od warunków finansowych, np. nawyku czytania (bezpłatne biblioteki, ebooki, Internet) czy nawyku samodzielnego analizowania danych. Konieczne jest także wzbudzenie potrzeb ukierunkowanych na szeroko pojętą kulturę. Trzeba nieustannie przekonywać, że warto być w świecie kultury i warto umieszczać kulturę w życiu człowieka, choć bycie człowiekiem kulturalnym nie zawsze się opłaca. Natomiast na pewno zawsze wymaga wysiłku.

#### PODSUMOWANIE

Kultura jest wartością samą w sobie, ale stanowi też nośnik treści zasadniczych dla określenia charakteru i kierunku działania społeczeństwa. Istnienie świata

polega na zmianach, pytanie tylko, w którym kierunku one prowadzą. Wychowanie do kultury i wychowanie przez kulturę może decydować o jakości życia i przyszłości społeczeństwa. To niezwykle ważne zagadnienie dla kraju takiego jak Polska – z wieloma współczesnymi problemami społecznymi, gospodarczymi i kulturalnymi, z zaszłościami i kompleksami. Dla kraju na pograniczu Zachodu i Wschodu. Na każdym poziomie, także jednostki, są to trudne, ale nieuniknione wybory wiążące się chociażby z systemem gospodarczym, nowoczesnymi technologiami, kulturą prawną, polityką społeczną, poczuciem przynależności, priorytetami, celami i stylem życia.

Tak więc pytania brzmią: globalizacja czy odrębność, a może międzykulturowość? indywidualizm czy egocentryzm? mieć czy być? jaka przyszłość – zanik, przetrwanie, modyfikacja czy rozwój? (Łomny 1998, 116-133). A jeżeli tak, to w jakim kierunku? I wreszcie najważniejsze, od którego zależą wszelkie inne: Jaki ma być człowiek i jaką będzie tworzył przyszłość?

#### BIBLIOGRAFIA:

##### Wydawnictwa źródłowe

- Erazm z Rotterdamu. 2001. *Pochwała głupoty*, tłum. Edwin Jędrkiewicz. Warszawa: Unia Wydawnicza Verum.
- Górnicki, Łukasz. 1950. *Dworzanin*, oprac. Roman Pollak. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Komeński, Jan Amos. 1964. *Pisma wybrane*, oprac. Bogdan Suchodolski, tłum. Krystyna Remerowa. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Komeński, Jan Amos. 1956. *Wielka dydaktyka*, oprac. Bogdan Suchodolski. Wrocław: Zakład Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Locke, John. 2002. *Myśli o wychowaniu*, oprac. Marian Heitzman. Warszawa: Wydaw. Akademickie „Żak”.
- Rousseau, Jean Jacques. 1955. *Emil, czyli o wychowaniu*, oprac. Feliks Wnorowski, Jan Legowicz. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Seneka, Lucjusz Anneusz. 1961. *Listy moralne do Lucyliusza*, oprac. Kazimierz Leśniak, tłum. Wiktor Kornatowski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Seneka, Lucjusz Anneusz. 1987. *Myśli*, oprac. i tłum. Stanisław Stabryła. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Teksty źródłowe do dziejów wychowania, cz. 1: Starożytność*, oprac. Stefan Możdżeń. 1993. Kielce: Dom Wydawniczy Strzelec.

##### Literatura

- Ariés, Philippe. 1995. *Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w dawnych czasach*, tłum. Maryna Ochab. Gdańsk: Marabut.

- Barbasiewicz, Maria. 2013. *Dobre maniery w przedwojennej Polsce. Savoir-vivre. Zasady. Gafy*. Warszawa: PWN.
- Bednarek, Józef. 2015. Rola nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych w funkcjonowaniu rodziny. W: *Funkcjonowanie rodziny w globalnych zmianach społecznych*, red. Eulalia Adasiewicz i Sławomir Cudak, 28-41. Łódź: Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk.
- Bieńkowski, Tadeusz. 2000. *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu*. Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna.
- Brzozowski, Tomasz Tadeusz. 2016. Kondycja współczesnej polskiej rodziny na tle zachodzących procesów globalnych. Perspektywy kulturowe. W: *Obraz rodziny w dobie zmian społecznych*, red. Katarzyna Nowak i Katarzyna Ziębakowska-Cecot, 15-28. Radom: Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. K. Pułaskiego w Radomiu.
- Budzyński, Józef. 2003. „Paideia” humanistyczna, czyli wychowanie do kultury. *Studia z dziejów klasycznej edukacji w gimnazjach XVI-XVIII wieku (na przykładzie Śląska)*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Centralna Komisja Egzaminacyjna. 2019. Dostęp: 26.05.2019. <https://cke.gov.pl/index.php>.
- Chymkowski, Roman, Wojciech Dudzik i Michał Wójtowski. 2003. *Wiedza o kulturze*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Cudak, Sławomir. 2015. Współczesna rodzina polska, jej funkcjonowanie w różnych aspektach. W: *Funkcjonowanie rodziny w globalnych zmianach społecznych*, red. Eulalia Adasiewicz i Sławomir Cudak, 42-60. Łódź: Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk.
- Czarnowski, Stefan. 1995. Kultura. W: *Wiedza o kulturze, cz. 1: Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, red. Andrzej Mencwel, 28-35. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Edukacja Jutra w kontekście wyzwań współczesności*, red. Kazimierz Denek, Aleksandra Kamińska, Wojciech Kojs i Piotr Oleśniewicz. 2011. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas”.
- Edukacja kulturowa dzieci i młodzieży szkolnej. Koncepcje i propozycje*, red. Stefan Bednarek i Ewa Repsch. 2004. Wrocław: Wydawnictwo DTSK Silesia.
- Edukacja poprzez kulturę. Kreatywność i innowacyjność*, red. Dorota Ilczuk i Sławomir Ratajski. 2011. Warszawa: Pol. Kom. Ds. Unesco.
- Eliade, Mircea. 1998. *Aspekty mitu*, tłum. Piotr Mrówczyński. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Elias, Norbert. 2008. *Społeczeństwo jednostek*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ferenz, Krystyna. 2015. Kultura codzienności jako czynnik spajający współczesną rodzinę. W: *Funkcjonowanie rodziny w globalnych zmianach społecznych*, red. Eulalia Adasiewicz i Sławomir Cudak, 11-27. Łódź: Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk.

- Gajda, Janusz. 1998. Kultura jako „regnum homini” i kultura traktowana w kategoriach rynku – wyzwania dla edukacji. W: *Kultura – inspiracją kształcenia ogólnego*, red. Irena Wojnar i Jerzy Kubin, 134-155. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Gierszewski, Dorota. 2017. *Edukacja obywatelska w przestrzeni lokalnej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Herbst, Mikołaj. 2012. *Edukacja jako czynnik i wynik rozwoju regionalnego. Doświadczenia Polski w perspektywie międzynarodowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kot, Stanisław. 1996. *Historia wychowania*, t. 1: *Od starożytnej Grecji do połowy wieku XVIII*, Warszawa: Wydawnictwo „Żak”.
- Kula, Marcin. 2004. *Krótki raport o użytkowaniu historii*. Warszawa: Wydaw. Nauk. PWN.
- Kula, Marcin. 2002. *Nośniki pamięci historycznej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Kula, Marcin. 2003. *Wybór tradycji*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Kultura – inspiracją kształcenia ogólnego*, red. Irena Wojnar i Jerzy Kubin. 1998. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Kultura jako fundament wspólnoty edukacyjnej*, red. Anna Sajdak. 2005. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Kultura. Wartości. Kształcenie. Księga dedykowana Profesorowi Januszowi Gajdzie*, red. Dariusz Kubinowski. 2003. Toruń: Adam Marszałek.
- Kultura współczesna a wychowanie człowieka. Materiały Ogólnopolskiej konferencji Naukowej „Człowiek w świecie kultury – kultura w życiu człowieka” (Zwierzyniec, 7-9 czerwca 2005 rok)*, red. Dariusz Kubinowski. 2006. Lublin: Verba.
- Kulturowe instrumentarium panowania*, red. Ryszard Paradowski i Paweł Załęcki. 2001. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Litak, Stanisław. 2004. *Historia wychowania*, t. 1: *Do Wielkiej Rewolucji Francuskiej*. Kraków: Wydaw. WAM WSF-P „Ignatianum”.
- Łomny, Zygmunt. 1998. Przyszła kultura – kontynuacją odziedziczonych i kreacją nowych wartości. W: *Kultura – inspiracją kształcenia ogólnego*, red. Irena Wojnar i Jerzy Kubin, 116-133. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Malinowski, Bronisław. 1995. Czym jest kultura? W: *Wiedza o kulturze*, cz. 1: *Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, red. Andrzej Mencwel, 36-49. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Możdżeń, Stefan Ignacy. 2006. *Historia wychowania do 1795*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 1, 3, 4, 6, red. Barbara Petrozolin-Skowrońska. 1995-1996. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ożóg, Krzysztof. 2001. *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów: Wydawnictwo „Otwarty rozdział”.
- Obraz rodziny w dobie zmian społecznych*, red. Katarzyna Nowak i Katarzyna Ziębakowska-Cecot. 2016. Radom: Wydawnictwo Uniwersytetu Technologiczno-Humanistycznego im. Kazimierza Pułaskiego.

- Pomykało, Wojciech. 2004. *O mądrości, światopoglądzie i osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Fundacja Innowacja.
- Potęga mitu. Rozmowy Billa Moyersa z Josephem Campbellem*, oprac. Betty Sue Flowers, tłum. Ireneusz Kania. 1994. Kraków: Signum.
- Problemy społeczne wynikające z powszechności mediów*, red. Iwona Staszkievicz-Grabarczyk i Małgorzata Dankowska-Kosman. 2014. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Janusza Korczaka w Warszawie.
- Przetrwanie i rozwój jako niezbywalne powinności wychowania*, red. Mirosława Dziemianowicz, Bogusława Dorota Gołębnik i Robert Kwaśnica. 2005. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP.
- Słownik łacińsko-polski*, oprac. Kazimierz Kumaniecki. 1990. Warszawa: PWN.
- Słownik wiedzy o mediach*, red. Edward Chudziński. 2009. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Szkolne PWN.
- Sondel, Janusz. 1997. *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*. Kraków: Universitas.
- Szacka, Barbara. 2006. *Czas przeszły, pamięć, mit*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Szkoła i rodzina w środowisku lokalnym – teoria i praktyka*, red. Alina Szczurek-Boruta, Barbara Chojnacka-Synaszko i Aleksandra Gancarz. 2016. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Wensierski, Piotr. 2011. Migracja zarobkowa w Europie. W: *Edukacja Jutra w kontekście wyzwań współczesności*, red. Kazimierz Denek, Aleksandra Kamińska, Wojciech Kojs i Piotr Oleśniewicz, 175-186. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas”.
- Winiecka, Katarzyna Anna. 2016. *Strategia-migracja-adaptacja. Rodziny młodych migrantów polskich w Londynie po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra.
- Winniczuk, Lidia. 1983. *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu, cz. 1-2*. Warszawa: PWN.
- Ziębakowska-Cecot, Katarzyna. 2016. Wpływ mediów cyfrowych na funkcjonowanie współczesnych rodzin. W: *Obraz rodziny w dobie zmian społecznych*, red. Katarzyna Nowak i Katarzyna Ziębakowska-Cecot, 29-41. Radom: Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. K. Pułaskiego w Radomiu.
- Żegnałek, Kazimierz. 2013. *Edukacyjne problemy współczesności*. Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego.